

Katrín Axelsdóttir

Beyging og merking orðsins *hjalt*

1 Inngangur

Orðið *hjalt* er flestum kunnugt þótt væntanlega sé mönnum það misjafnlega tamt á tungu. Nokkurs breytileika gætir í notkun orðsins, bæði hvað beygingu og merkingu snertir. Oftast er orðið notað í fleirtölu. Tvær fleirtölumyndir (í nefnifalli og þolfalli) eru þekktar, *hjölt* og *hjöltu*, og er sú síðarnefnda örugglega síðar til komin. Og þótt flestir leggi nokkurn veginn sama grundvallarskilning í orðið, ‘handhlíf á sverði eða hníf’, er nákvæm túlkun dálítið breytileg.

Í þessari grein verður fyrst rætt um breytileikann í beygingunni, fleirtölumyndirnar *hjölt* og *hjöltu* (með greini *hjöltin* og *hjöltun*) (2., 3. og 4. kafli) og síðan um merkinguna (5. kafli). Loks verður reynt að leita svara við því af hverju nýjungin *hjöltu* kom upp (6. kafli). Þar er því haldið fram að tvennt kunni að hafa skipt máli, annars vegar hljóðlíkindi orðmyndanna *hjöltu* og *hjörtu* og hins vegar tvenndarmerking sem fleirtala orðsins *hjalt* á sameiginlega með ýmsum orðum sem hafa fleirtöluendinguna *-u* (s.s. *augu*, *eyru* og *lungu*).

2 Beygingin í orðabókum og áþekkingum heimildum

Í *Íslenskri orðabók* (2002:589) er fleirtala orðsins *hjalt* sögð vera *hjölt*. Myndin *hjöltu* er ekki nefnd í bókinni, hvorki undir flettunni *hjalt* né sem sérstök fletta.¹ Í forn málsorðabók Fritzners (I 1886) er myndina

¹ Í bókinni er hins vegar að finna kvenkynsorðið *hjölt* (ft. *hjaldir*) en það er merkt sem fornt eða úrelt mál.

hjöltu ekki að finna heldur. Hið sama er að segja um seðlasafn forn-
málsorðabókarinnar í Kaupmannahöfn (ONP), orðabækur Cleasbys
(1874) og Sigfúsar Blöndals (1920–1924) og orðabókarhandrit Jóns
Ólafssonar (1734–1779).

Á vefnum *Beygingarlýsing íslensks nútímamáls* (BÍN) er hins vegar
að finna fleirtölumyndina *hjöltu*. Hún er reyndar ekki höfð í sömu
flettu og *hjalt* (þar sem fleirtalan er *hjölt*) heldur í sérstakri flettu.
Engin eintala er í þessari flettu. Nú má vitaskuld líta svo á að orðið
hjöltu sé ekki sama orð og *hjalt* (ft. *hjölt*); orðið væri þá „fleirtöluorð“
á borð við *svalir* og *buxur*. En það er í sjálfu sér engin sérstök ástæða
til slíkrar greiningar. Hér verður talað um *hjöltu* sem nýjung innan
beygingar orðsins *hjalt*. Það er því lítið svo á að þetta sé hliðarmynd
við fleirtölumyndina *hjölt*. Þetta ber ekki að skilja sem svo að það sé
á einhvern hátt rangt að greina *hjöltu* sem sérstakt orð. Hvor tveggja
kosturinn er hugsanlegur. En í raun skiptir greining sem þessi litlu eða
engu. (Nýjungin *hjöltu* er sprottin af orðinu *hjalt* (ft. *hjölt*), hvort sem
hjöltu er sjálfstætt orð eða hliðarmynd innan sömu beygingar.) Það er
hins vegar heppilegt fyrir umræðuna hér að nota alltaf sama orðalag
um þetta og því var annar kosturinn tekinn fram yfir hinn. Eins og
fram kemur hér á eftir nota sumir *hjölt* og *hjöltu* jöfnum höndum og
dæmi er um að báðar myndirnar komi fyrir með skömmu millibili í
sama texta (sjá í (3) hér á eftir). Þetta bendir frekar til þess að þetta séu
tvær myndir eins og sama orðsins. Ef myndirnar *hjölt* og *hjöltu* væru
notaðar í mismunandi merkingum væri auðvitað einboðið að greina
þetta sem myndir tveggja orða.

3 Aldur myndarinnar *hjöltu*

Fleirtalan *hjöltu* virðist ekki hafa verið til í fornu máli ef marka má
fornmálsorðabækur. Eins og fram hefur komið er þessa fleirtölumynd
að finna í BÍN. Dæmin um myndina, sem liggja þar að baki, eru átta
talsins og þau eru í heimildum frá 19. og 20. öld, hið elsta frá miðri
19. öld.² Um er að ræða fleira en myndina *hjöltu*, bæði í heimildunum
sem liggja BÍN til grundvallar og öðrum heimildum sem getið er hér
síðar; orðið kemur stundum fyrir með greini, *hjöltun*, og stundum í
samsetningum (s.s. *sverðshjöltu(n)*, *saxhjöltu(n)*). Í seðlasafni Orðabók-
ar Háskólans (ROH) er ekki nema eitt dæmi um þessa fleirtölu og

² Ég þakka ritstjóra vefsins, Kristínu Bjarnadóttur, fyrir að útvega dæmin.

það er ekki gamalt. Það er í Ævisögu Árna prófests eftir Þórberg Þórðarson frá miðri 20. öld.³

- (1) hélt hnífnum í luktum lófa, svo að ekkert sást af honum nema **hjöltun**. (Þórbergur Þórðarson III 1945–1950:134)

Á vefnum *timarit.is* er að finna fjölda dæma um fleirtöluna *hjöltu(n)*. Tvö elstu dæmin eru sýnd í (2) en þau eru frá miðri 19. öld:

- (2) a. korða gullbúinn og gimsteinum settan um **hjöltun** ...
b. sverð hékk við hlið hans og **hjöltun** af mánakristall ...

Hér hefur verið fjallað um dæmi um fleirtöluna *hjöltu(n)* frá 19. og 20. öld. Hún á sér þó mun lengri sögu í málinu. Um hana er dæmi í Guðbrandsbiblíu (*Biblia* 1584) eins og sjá má í (3). Það er athyglisvert að ögn síðar í sama ritningarstað kemur fyrir hefðbundin fleirtölumynd, *hjöltin*.⁴

- (3) so það gekk allt upp yfir **hjöltun** og ísturin huldu **hjöltin** (því hann dró ekki sverðið aftur af hans kviði) og saurinn spræmdi fram af kviðnum. (*Biblia* 1584, Dómarabókin 3:22)

Fleirtala með endingunni *-u*, *hjöltu(n)*, hefur því verið til í málinu a.m.k. frá 16. öld.

4 Staða myndanna *hjöltu(n)* og *hjölt(in)* í nútímamáli

Myndin *hjöltu(n)* var komin upp á 16. öld en auðvitað kann hún að vera enn eldri. Þó er nokkuð víst að *hjölt(in)* er eldri mynd. Þarna er þá um að ræða breytingu, *hjölt(in)* → *hjöltu(n)*. Þessari breytingu, sem er áhrifsbreyting, má lýsa með hlutfallsjöfnu:

- (4) þgf.ft. *hjörtum* : nf./þf.ft. *hjörtu(n)*
 þgf.ft. *hjöltum* : nf./þf.ft. X; X = *hjöltu(n)*

³ Þess má geta að í seðlasafninu er eitt dæmi um orð áþekkt orðinu *hjalt*. Það er karlkynsorðið *hjöltur*. Dæmið er frá miðri 17. öld.

⁴ Bandle (1956:202) nefnir báðar fleirtölumyndirnar í (3) og nefnir að *hjöltun* kunni að vera prentvilla. Við leit í tölvuskjali með texta Guðbrandsbiblíu, án formála einstakra bóka, frá Hinu íslenska Biblíufélagi fundust ekki önnur dæmi um orðið *hjalt* en þau tvö sem koma fyrir í (3). Textinn í skjalinu er óyfirfarinn en skjalið er samhljóða texta Guðbrandsbiblíu eins og hann birtist á www.biblian.is 27. nóvember 2009. Ég þakka Jóni Pálssyni fyrir að leggja mér til skjalið.

Þgf.ft. orðsins *hjalt* er *hjöltum*. Það er að formi sambærilegt þágufallsmyndinni *hjörtum*, af orðinu *hjarta*, sem hér er valið til samanburðar. Á grundvelli þessa snertiflatar geta orðið til meiri líkindi: *hjöltu(n)* sbr. *hjörtu(n)*. Þessi breyting er nokkuð óvænt og í 6. kafla verður rætt um hugsanlegar ástæður hennar. En í þessum kafla er litið á stöðu tvímyndanna *hjöltu(n)* og *hjölt(in)* í nútímamáli.

Pegar málbreytingar verða er það oft svo að nýjungin og eldra afbrigðið lifa um tíma hlið við hlið. Nýjungin vinnur svo smám saman á og verður að lokum einráð eða því sem næst. Þannig hefur t.d. myndin *ketti* (þf.ft.) leyst af hólmi eldri myndina *köttu* og *ermi* (nf.et.) hefur komið í stað *ermur*. Sá tími, sem nýjung og eldra afbrigði lifa saman, getur verið býsna langur, hann getur verið mörg hundruð ár. Þannig lifðu fornafnsmyndirnar *sjá* og *þessi* (nf.kk.et., nf.kvk.et.) hlið við hlið frá 13. til 16. aldar (Katrín Axelsdóttir 2014:204). Stirðnaði fyrri liðurinn *hvoru-* í beygingu fornafnanna *hvortveggi* og *hvor tveggja* var kominn upp um 1500 en hann hefur ekki enn komið alfarið í stað beygðra fyrri liða (Katrín Axelsdóttir 2014:358). Það má líka ímynda sér að tvímyndir lifi hlið við hlið „endalaust“, þ.e. hvorug nái nokkurn tíma að sigra. Þannig virðist staðan t.d. vera hvað varðar þágufallsmyndirnar *tveim* og *tveimur*. Þær hafa verið notaðar jöfnum höndum öldum saman og hvorug virðist vera á útleið. Í þessu sambandi er einnig vert að minnast á að stundum eru breytingar gerðar afturreka með áróðri. Þá leysir nýjungin ekki eldra afbrigðið af hólmi heldur er vörn snúið í sókn, eldra afbrigðið heldur velli og nýjungin lætur undan síga.

Sjálfsagt er að spyrja hver staða *hjöltu(n)* er gagnvart hinu eldra *hjölt(in)*. Sækir nýjungin á, er jafnræði með myndunum eða er nýjungin kannski á undanhaldi? Að þessu er ekki gott að komast á grundvelli ritheimilda. Orðið *hjalt* er heldur sjaldgæft og hlutfallstölur úr völdum ritum segðu því lítið. Leitarvélar gæfu einnig ótrausta niðurstöðu því að allstór hluti fundinna dæma er úr fornritum. En það er óhætt að segja að báðar myndirnar, *hjöltu(n)* og *hjölt(in)*, lifi góðu lífi. Í (5) eru nokkur dæmi um *hjöltu(n)* frá síðustu árum og áratugum:

- (5) a. Ég skal sýna þér **hjöltun** á mínum [hníf], sagði maðurinn. (Halldór Kiljan Laxness 1943:205)
- b. og hélt um mundriðann annarri hendi en hinna um sax-
hjöltun (Halldór Kiljan Laxness 1952:62)

- c. **Hjöltun** voru gerð sérstaklega og hver og einn hafði mismunandi gerð af hjöltum. (Friðrik Erlingsson 1992:44)
- d. annars værum við að brjóta sverð sjómanna alveg upp við **hjöltu** ... (DV 22. mars 2001)
- e. Til dæmis hefur sverði frá Öndverðarnesi verið raðað rangt upp við myndatöku. Þannig eru **hjöltu** orðin að brandi og brandur að hjalti ... (Kristín Huld Sigurðardóttir 2001:219)
- f. Gekk blaðið á kaf og upp yfir **hjöltu** svo að spikið haldi blaðið því að ekki dró hann saxið úr kviði hans og saurinn vall út. (*Biblían* 2007, Dómara-bókin 3:22)
- g. það glampaði/á hnífinn/blóðtaumur/lak í **hjöltu** ... (hváir)
- h. Efri og neðri **hjöltu** eru þvereiningar sverðsins, að ofan og neðanverðu við meðalkaflann. (*Wikipedia*)

Fyrstu tvö dæmin í (5) eru í verkum Halldórs Laxness, Íslandsklukkunni og Gerplu. Halldór hafði, sem kunnugt er, áhuga á sérkennilegum orðum og orðalagi. Og einmitt í þessum tveimur bókum hans er talsvert um að orðafar dragi dóm af eldri málstigum. Dæmið hjá Þórbergi Þórðarsyni í (1) hér að framan er frá svipuðum tíma. Hann var ekki síður áhugasamur um sérkenni í máli. En dæmin í (5c–h) sýna glögg að myndin *hjöltu(n)* er engin sérviska Halldórs og Þórbergs. Dæmið í (5f) er í nýjustu þýðingu Biblíunnar, frá 2007. Myndin *hjöltu(n)* var reyndar í þessum ritningarstað í Guðbrandsbiblíu (sjá (3) hér að framan) svo að það er kannski hæpið að telja þetta með nútímamálsdæmum. Önnur dæmi í (5) eru í textum sem eru að líkindum frumsamdir af núlifandi fólki.⁵ Til skamms tíma var á netinu heimasíða listhúss sem nefndist Hreindals Gallery. Þar mátti sjá myndir af ýmsum hnífum sem voru til sölu og lýsingar á þeim. Í þeim lýsingum var alltaf notuð myndin *hjöltu*. Textann hefur samið fagmaður sem væntanlega var orðið tamt.

Í (6) eru nokkur dæmi um *hjölt(in)* frá síðustu árum:

- (6) a. en efri og neðri **hjölt** hafa verið lögð silfur- og koparplötum ... (Kristín Huld Sigurðardóttir 2004:70)

⁵ Kvæðisbrotið í (5g) er ekki ársett en skáldið er fætt 1969.

- b. Talið er hugsanlegt að tíðkast hafi að brandar og **hjölt** væru ... (Kristín Huld Sigurðardóttir 2004:70–71)
- c. Tvö **hjölt** með engilsaxnesku skrauti benda til tengsla við England. (Kristín Huld Sigurðardóttir 2004:71)
- d. sverð og sverð**shjölt**, hringprjónar, bjöllur og kamar. (Kristín Huld Sigurðardóttir 2004:75)
- e. Rúmlega 90 sentimetra löng, **hjöltin** og knappurinn úr kopar ... (*Lesbók Morgunblaðsins*, 28. ágúst 2004)
- f. **Hjöltin** koma í veg fyrir að hönd þess sem heldur á sverðinu renni til. (Sigrún Ásta Jónsdóttir 2005:13)
- g. Blaðið er úr Valyríustáli og **hjöltin** úr drekabeini. (Martin 2012:147)
- h. klótið var eins og fálkahöfuð og gadd**hjöltin** voru í formi vængja. (Martin 2012:463)

Síðustu tvö dæmin í (6) eru í þýðingu fyrsta bindis ævintýrareyfarans *Game of Thrones* (Martin 2012) en þar kemur orðið *hjalt* alloft fyrir. Í nf./pf.ft. kemur orðið a.m.k. 16 sinnum fyrir og alltaf er höfð myndin *hjölt(in)*.

Hér hefur mátt sjá að sumir nota *hjöltu(n)*, aðrir *hjölt(in)*. En einnig hefur mátt sjá að sami maður getur notað báðar myndirnar. Höfundur textans í (5e) er einnig höfundur textans í (6a–d). Auðvitað getur verið að prófarkalesarar hafi breytt upphaflegri orðmynd og höfundinum sé í raun töm aðeins önnur myndin. En það er ekki víst. Ef höfundurinn notar í raun *hjöltu(n)* og *hjölt(in)* sitt á hvað er hann ekki einn um það, skv. vitnisburði nokkurra heimildarmanna sem spurðir voru um fleirtölu orðsins *hjalt*. Málfræðingur, fæddur 1944, segir að sér sé tamt að segja *hjöltu* en líka *hjölt*. Tveir aðrir málfræðingar, fæddir 1946 og 1980, telja báðar myndirnar góðar. Karl fæddur 1944 kveðst mundu segja *hjöltu* en þó þykir honum *hjölt* alls ekki óhugsandi eða fráleit mynd. Kona fædd 1947 er sömu skoðunar. Hér má minna á að í (3) komu *hjöltun* og *hjöltin* fyrir með örskömmu millibili í sama riti. En svo eru aðrir heimildarmenn sem dæma orðmyndirnar á eindregnari hátt. Þrír karlar, fæddir 1933, 1953 og 1977, og kona fædd 1974 kveðast segja *hjöltu*, ekki *hjölt*; konur fæddar 1944 og 1975 og karl fæddur 1976 taka á hinn bóginn *hjölt* fram yfir *hjöltu*.

Í lítilli, óformlegri könnun, sem hópur nemenda við Háskóla Íslands gerði haustið 2010, komu fram báðar fleirtölumyndirnar, *hjöltun* og *hjöltin*. Hver nemandi bað tvo Íslendinga að fylla í eyðuna í þessum texta:

(7) Sverðið var mjög langt. En _____ á því voru frekar lítil.

Með textanum fylgdi mynd af sverði, áþekk því sem sjá má á *Mynd 1* hér á eftir. Sumir nemendanna spurðu fólk undir tvítugu, aðrir fólk milli tvítugs og fimmtugs og enn aðrir spurðu fólk yfir fimmtugu. Í yngsta aldurshópnum skrifaði enginn *hjöltun*, aðeins kom *hjöltin* (fjögur dæmi) og svo *hjalta* (eitt dæmi). En í hinum tveimur hópnum var nokkurt jafnræði með *hjöltin* og *hjöltun*. Þessi litla könnun er auðvitað ekki mjög áreiðanleg en rétt er að hafa í huga að hugsanlega spurðu einhverjir nemendanna sama fólkið (könnunin var nafnlaus). Sá munur, sem kom fram milli yngsta aldurshópsins og hinna tveggja, er örugglega ekki marktækur. Frá yngsta aldurshópnum bárust einungis fimm svör, frá hinum samanlagt 26. En þessi könnun staðfestir þó að fleirtölumyndirnar *hjöltun* og *hjöltin* eru báðar vel þekktar og að *hjöltun* er ekki nein nýjung hjá börnum og unglingum nútímans.

Það sem hér hefur verið rætt, *hjölt(in) → hjöltu(n)*, er augljóslega breyting þótt hún eigi e.t.v. aldrei eftir að enda með sigri myndarinnar *hjöltu(n)*. Með breytingunni verður til nýtt tilbrigði í málinu. Hvorki vitnisburður heimildarmannanna sem getið var að ofan né nemendakönnunin gefa vísbendingar um hvort nýjungin *hjöltu(n)* er í sókn eða ekki. En það er ósennilegt að nýjungin *hjöltu(n)* verði gerð afturreka. Ekki er vitað til þess að amast hafi verið við nýjunginni *hjöltu(n)* í skólum eða í málarsleiðbeiningum. Það kemur varla á óvart. Orðið, sem hér um ræðir, er sjaldgæft og umvandanir beinast líklega fyrst og fremst að algengari nýjungum á borð við *mig/mér hlakkar, lækningar* o.s.frv. Vera má að aldrei hafi verið amast við þessari nýjung einfaldlega vegna þess að enginn hefur tekið eftir henni.

Vert er að nefna hér í lokin að skiptar skoðanir geta verið um orðmyndirnar innan fjölskyldna. Nokkrir heimildarmannanna, sem leit að var til, tengjast fjölskylduböndum og í þessum hópi voru þrenn hjón. Í tveimur tilvikum voru hjón ósammála í dómum sínum um myndirnar. Í þriðja tilvikinu voru hjónin á sama máli (*hjöltu*) en dóttir þeirra var á öndverðum meiði (hún tók *hjölt* eindregið fram yfir). Þarna kjósa foreldrarnir nýjungina en afkvæmið velur eldri mynd. Myndina hefur dóttirin því ekki lært af foreldrum sínum. Við því væri ekki heldur endilega að búast. Orðið *hjalt* kemur varla oft fyrir í daglegu tali fólks. Líklegra er að menn læri það af bókum frekar en af eldri kynslóðum. Ef svo er þarf ekki að koma á óvart að mörgum þyki *hjölt(in)* og *hjöltu(n)* jafngóðar myndir; báðar hafa þekkt á prenti öldum saman. Og báðar hafa nokkuð til síns ágætis. Sú fyrri er í

samræmi við beygingu langflestra hvorugkynsorða málsins (s.s. *land*, *fjall*) en sú síðari getur endurspeglað tvenndarmerkingu sem kann að vera mikilvæg í huga sumra (sjá 6. kafla).

5 Merkingin

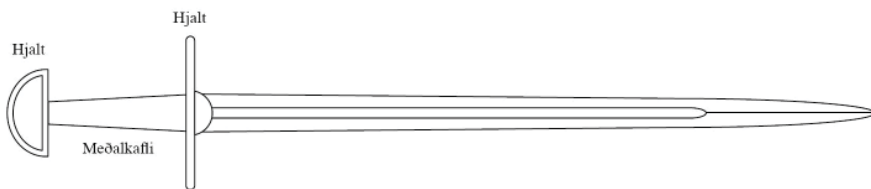
5.1 Merking orðsins *hjalt*

Í *Íslenskri orðabók* (2002:589) stendur þetta um merkingu orðsins *hjalt*:

- (8) Þverstykki, handhlíf á sverði, milli handfangs (meðalkafla) og brands (mynd bls. 1776)

▷ *efra hjalt 1* hlífin aftan (ofan) við meðalkaflann 2 málmplata eða þvertindur fremst á hnífskefti

Á myndinni, sem þarna er vísað til, er teikning af sverði áþekkt þeirri sem hér má sjá:

Mynd 1. Sverð ásamt heitum sverðshluta ofan brands.

Á myndinni, sem sýnd er í *Íslenskri orðabók* (2002:1776), heitir sverðshlutinn milli brandsins og meðalkaflans *hjalt* og sama á við um hlutann við hinn enda meðalkaflans. Sá hluti er það sem kallað er *efra hjalt* í skilgreiningunni í (8). Ekki kemur fram í orðabókinni að þverstykkið milli brands og meðalkafla kallist neitt sérstakt (annað en *hjalt*). En skv. orðabókum Cleasbys (1874:265), Sigfúsar Blöndals (1920–1924:327), Fritznars (I 1886:828–829) og forn málsorðabókinni í Kaupmannahöfn (ONP) kallast hann *fremra hjalt* (en hinn *efra hjalt* eða *eþra (eftra) hjalt*). Í tveimur síðasttöldu heimildunum er fleirtalan *hjölt* (*hjölt*) sögð notuð þegar átt er við bæði stykkinn saman, í ONP er einnig sagt að fleirtalan eigi stundum við um 'hele grebet'.

Spyrja má hvort fleirtala, *hjölt* eða *hjöltu*, sé aðeins notuð í þeirri merkingu sem áður nefndar heimildir tilgreina. Á gripunum á heimasíðu Hreindals Gallery (sjá 4. kafla) er ekki nema eitt þverstykki og

samt er notuð fleirtala, *hjöltu*. Heimildarmennirnir, sem minnst var á í 4. kafla, voru allir sammála um að fleirtala, *hjölt* eða *hjöltu*, væri ‘fremra hjalt’, tveir þeirra sögðust þó einnig geta skilið fleirtöluna sem ‘efra og fremra hjalt’. Þarna virðist því hafa orðið breyting (a.m.k. í máli sumra); það sem eitt sinn virðist alltaf hafa verið kallað *hjalt* (eða nánar tiltekið *fremra hjalt*) er nú í máli sumra (flestra?) *hjölt* eða *hjöltu*; þetta er þá fleirtöluorð í máli þessa fólks.

Þessi merkingarbreyting, sem er nánar tiltekið merkingarþrenging,⁶ virðist ekki alveg nýtilkomin þótt svo mætti e.t.v. ætla með hliðsjón af *Íslenskri orðabók* (2002). Í seðlauppskrift af óútgefnu orðabók-arhandriti Jóns Ólafssonar (1734–1779) eru tveir seðlar um orðið *hjalt*. Ekki verður betur séð en að á þeim báðum sé með fleirtölumyndinni *hjölt* átt við ‘fremra hjalt’.⁷ Merkingarþrengingin er skv. þessu þegar orðin á 18. öld.

Ekki er hlaupið að því að tímasetja merkingarþrenginguna nánar því að í ritum er oft óljóst við hvaða hluta sverðs fleirtalan á nákvæmlega. En gera má tilraun til að komast aftar í tíma. Í fornaldarsöggunni Hrómundar sögu Gripssonar stendur þetta:

- (9) Hrómundr varð glaðr við ok kyssti á **hjölt** sverðsins ok umbunaði vel karlí. (*Fornaldar sögur Norðurlanda* II 1950:418)

Nú getur verið að höfundur sögunnar hafi hugsað sér að Hrómundur hafi margkysst sverðið, efra hjalt, fremra hjalt, og jafnvel meðalkaflann líka. En ef kossinn er aðeins einn merkir fleirtalan *hjölt* hér væntanlega ‘fremra hjalt’. En hér er rétt að nefna að Hrómundar saga er ung, hún er varla samin fyrir miðja 17. öld (sjá t.d. Simek og Hermann Pálsson 1987:181). Dæmið bendir því ekki til þess að merkingin ‘fremra hjalt’ hafi þekkt í fornu máli. En dæmið bendir hins vegar til þess (ef það er rétt skilið að kossinn sé einn) að merkingin hafi verið komin upp á 17. öld.

⁶ Hér er notað hugtakið merkingarþrenging. Með því er átt við að ný merking fleirtöluunar vísar til hluta þess sem sú eldri vísaði til. Ekki er víst að allir túlki merkingarþrengingu á þennan hátt. Merkingarbreytingar eru ekki alltaf flokkaðar á sama hátt og milli flokka getur verið skörun (sbr. t.d. Campbell 2004:254).

⁷ Á öðrum stendur: „Partes gladii sunt x x hiallt, n. hodie in pl. hióllt, anterior manubri pars, hodie stickplata.“ ‘Hlutar sverðsins eru ... *hjalt*, hk. nú í ft. *hjölt*, fremri hluti handfangs, nú *stikkplata*.’ Á hinum stendur: „hjallt, n. umbo ensis, inter capulum et laminam, vulgò hjóllt, n. pl. (SnE).“ ‘*hjalt*, hk. hlíf á sverði, á milli handfangs og blaðs, almennt *hjölt*, hk.ft. (SnE).’

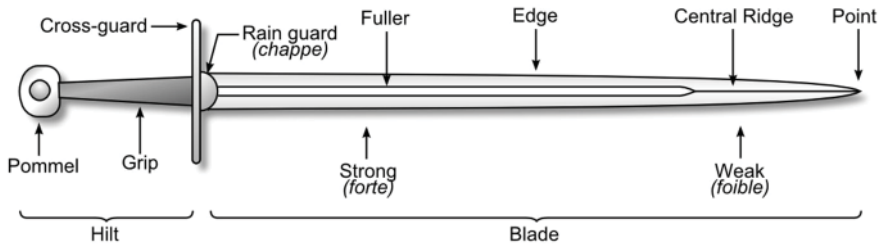
Nú má spyrja hver geti verið ástæða þeirrar merkingarþrengingar sem hér hefur verið lýst. Þegar rætt er um handhlífar sverða er orðið *hjalt* gjarna í fleirtölu, það er væntanlega sú mynd sem oftast heyrir. Aður fyrr hefur orðmyndin átt við efra og fremra hjalt saman (og jafnvel meðalkaflann líka). En ekki er efra hjalt á öllum sverðum, aðeins hið fremra. Og á sumum sverðum telst efra hjalt varla vera þverstykki heldur nokkurs konar hnúður. Þetta kann að hafa valdið því að menn fóru að túlka fleirtölu orðsins *hjalt* sem fremra hjaltið eingöngu. Auk þess má nefna að fremra hjaltið er væntanlega „mikilvægari“ hluti í lýsingum á vopnaburði, þ.e. það er oftast aðalatriði ef svo má segja (sem endurspeglar auðvitað að á sverðum er jafnan fremra hjalt). Þegar sverð er rekið á kaf er það upp að fremra hjalti, efra hjaltið skiptir litlu í lýsingunni. Samhengi þar sem orðið *hjalt* kemur fyrir er stundum nokkuð órætt (sjá nánar í 5.2); átt er við sverðshluta ofan brandsins en stundum skiptir litlu hvað átt er við nákvæmlega. Slíkt samhengi býður upp á nýja túlkun.

Því má velja fyrir sér hvort eitthvað hafi auðveldað þá merkingarþrengingu sem hér hefur verið lýst. Lögun fremra hjaltsins kann að hafa skipt hér máli. Það er, eins og áður segir, þverstykki og liggur hornrétt á brand og meðalkafla. Þótt þetta sé eitt stykki má segja að það vísi í tvær áttir. Kannski hefur mönnum af þeim sökum þótt eðlilegt að nota um þetta orðmynd í fleirtölu. Nefna má að fremra hjalt kallast á ensku (*cross-guard* en einnig *quillons*). Síðara orðið er fleirtölumynd. Eintalan *quillon* merkir '[e]ither of the two arms forming the cross-guard of a sword or dagger' (OED). Hér er því dæmi um að fremra hjalt sé hugsað sem stykki samsett úr tveimur örmum.

5.2 Samanburður við merkingu enska orðsins *hilt*

Forvitnilegt er að bera saman merkingu íslenska orðsins *hjalt* og áþekks orðs í ensku, *hilt*. Í *Ensk-íslenskri orðabók* (1984:471) er *hilt* sagt merkja 'meðalkafla á sverði; handfang á rýtingi o.þ.u.l.'. Í orðabók Cleasbys (1874:265) kemur fram að *hilt* sé það sem heiti á íslensku *meðalkafla*; enska orðið sé úr norrænu en hafi aðra merkingu („the Engl. word is derived from the Scandin., but in a different sense.“). Í helstu orðabókum um ensku, t.d. *Oxford English Dictionary* (OED) og *Webster's* (1994), virðist koma fram áþekkt merking. Í þeirri síðarnefndu segir: 'the handle of a sword or dagger', 'the handle of any weapon or tool' (*Webster's* 1994:671) og orðalagið í OED um nútímamerkingu eða -merkingar er nær samhljóða.

En orðið *hilt* virðist þó geta haft víðari merkingu en ‘meðalkafli’. Á *Mynd 2* má sjá ensk heiti ýmissa sverðshluta en myndin er í *Wikipediu*-grein um *hilt*:

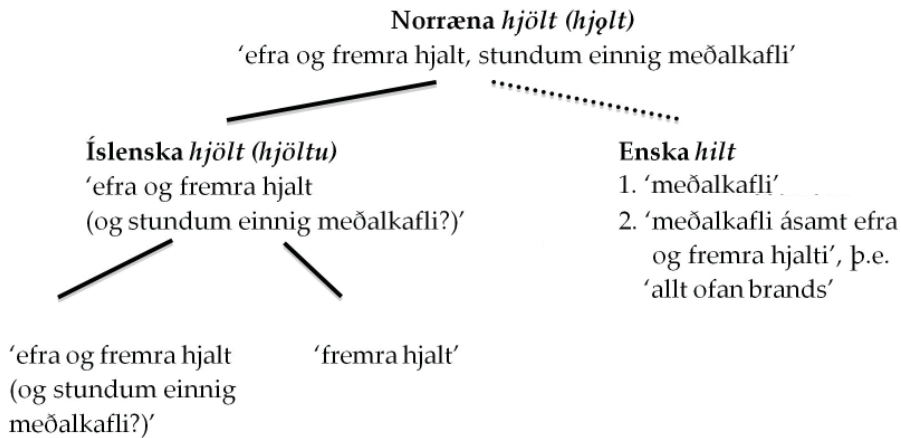
Mynd 2. Sverð ásamt enskum heitum ýmissa sverðshluta.

Þarna er meðalkaflinn kallaður *grip* en *hilt* er, eins og sjá má, látið ná yfir fleira. Það nær yfir efra hjalt, meðalkafla og fremra hjalt, þ.e. allt nema brandinn.⁸ Þarna hefur *hilt* því sömu merkingu og fleirtalan *hjölt* (*hjolt*) er sögð hafa stundum í forníslensku, sbr. merkinguna ‘hele grebet’ sem nefnd var í 5.1, þ.e. allt ofan brands. Þessar upplýsingar virðast stangast á við það sem kemur fram í orðabókum. Hjá Cleasby er sérstaklega tekið fram að merking *hilt* sé önnur en í norrænu og þetta stangast augljóslega á við þau ummæli. En það er ekki víst að þetta stangist beinlínis á við enskar orðabækur. Þar er talað um *handle* sem vissulega getur verið ‘meðalkafli’. En það gæti líka verið að með *handle* sé átt við handfang í víðari skilningi, þ.e. meðalkafla og aðliggjandi hlífar.

Það sem hefur komið fram hér og í 5.1 er til glöggvunar tekið saman í (10):

⁸ Það er kannski ekki alveg ljóst á myndinni hvort *hilt* nær yfir fremra hjalt. En það kemur skýrt fram í texta greinarinnar: „The hilt [...] of a sword is its handle, consisting of a guard, grip and pommel.“ *Guard* merkir hér það sem kallað er *cross-guard* á *Mynd 2*, þ.e. ‘fremra hjalt’.

(10)

Hér að ofan var vitnað í orðabók Cleasbys um að enska *hilt* væri komið úr norrænu, orðalagið verður varla skilið á annan hátt. En enskar orðsifjabækur nefna ekki þennan uppruna.⁹ Því er höfð punktalína milli norrænu og ensku. Í ensku var áður algengt að *hilt* væri haft í fleirtölu (sjá t.d. OED). Það má því gera ráð fyrir að merking fyrirrennara orðsins í nútímaensku, hvort sem það var norræna eða fornenska, hafi verið eins og hér er sýnt fyrir norrænu.

Önnur íslenska merkingin neðst í (10), *hjölt* (*hjöltu*) sem 'fremra hjalt', virðist ekki hafa ratað í orðabækur (ef frá er talið orðabókarhandrit Jóns Ólafssonar 1734–1779). Önnur enska merkingin, *hilt* sem 'meðalkafli ásamt efra og fremra hjalti', kemur ekki skýrt fram í orðabókum en hugsanlega má túlka skilgreiningar þeirra á þennan hátt.

Bæði í ensku og íslensku hafa því orðið breytingar á merkingu orða sem höfð eru um sverðshlutana ofan brandsins. Í íslensku hefur komið upp merkingin 'fremra hjalt' og í ensku hefur komið upp merkingin 'meðalkafli'. Í báðum tilvikum er um að ræða merkingarþrengingu en nýja merkingin er ekki sú sama í málunum.

Samhengið þar sem sverðshlutar ofan brands eru nefndir getur verið nokkuð órætt. Ekki er óvænt að merkingarbreytingar komi upp þegar svo háttar til. Nokkur dæmi um órætt samhengi eru sýnd í (11)–(13). Dæmin eru í fyrsta bindi *Game of Thrones* (Martin 2005, 2012).

⁹ Sjá t.d. *The Oxford Dictionary of English Etymology* (1966:441) og *Chambers Dictionary of Etymology* (1988:482).

- (11) a. He rested his hand on the **hilt** of the sword that Illyrio had lent him ... (Martin 2005:33)
 b. Hönd hans hvíldi á **hjöltum** sverðs sem Illyrio hafði lánað honum. (Martin 2012:42)
- (12) a. His fingers toyed with the **hilt** of his borrowed blade ... (Martin 2005:34)
 b. Fingur hans fitluðu við lánssverðið ... (Martin 2012:43)
- (13) a. He held Needle out to her, **hilt** first. "Here." (Martin 2005:223)
 b. Hann rétti Nál fram, **hjöltin** á undan. „Hérna.“ (Martin 2012:239)

Í (11) skiptir líklega ekki máli hvar nákvæmlega ofan brandsins maðurinn hvílir höndina. *Hilt* gæti verið 'meðalkaflí' en merkingin 'allt ofan brands' er líka hugsanleg. Þann skilning leggur þýðandinn væntanlega í textann því að *hilt* er þarna þýtt með *hjölt* en það virðist stundum hafa merkt 'allt ofan brands' í fornu máli. Nákvæm staðsetning skiptir ekki heldur máli í (12). Enginn sérstakur hluti sverðsins er nefndur í íslensku þýðingunni en þarna hefði mátt hafa *hjöltin á lánssverðinu* í stað *lánssverðið*. Í (13) er aðalatriðið að það er ekki oddurinn sem er snúið að viðtakandanum heldur hinn endi sverðsins. Hvort *hilt* merkir hér 'meðalkaflí' eða 'allt ofan brands' skiptir ekki máli og ekki er óeðlilegt er nota *hjölt* í íslensku þýðingunni, rétt eins og gert er í (11b). Í íslenskum fornritum kemur einmitt stundum fyrir að *hjölt* er notað í áþekku samhengi og sjá mátti í (13). Í (14) er dæmi um það.

- (14) Sverðit slapp ór hendi hánum, vissu **hjöltin** niðr. (*Edda* 1962:68)

Dæmi (11)–(13) voru hér sýnd og rædd til að varpa ljósi á að samhengi getur verið órætt þegar talað er um sverðshluta ofan brands. Tilgangurinn var einnig að sýna að vel getur farið á því að þýða enska orðið *hilt* með *hjölt*. En í þessu sambandi er rétt að nefna að í sumum tilvikum fer ekki eins vel á slíkri þýðingu. Í (15) og (16) eru dæmi um það.

- (15) a. Dany noticed that her brother's hand was clenched tightly around the **hilt** of his borrowed sword. (Martin 2005:35)

- b. Dany sá að bróðir hennar ríghélt um **hjölt** lánsverðsins.
(Martin 2012:44)
- (16) a. His hand curled around the smooth dragonbone **hilt** ...
(Martin 2005:198–199)
- b. Hönd hans lokaðist um slétt drekabeinshjöltin ...
(Martin 2012:213)

Það er varla ríghaldið eða gripið um annað á sverði en handfangið eitt undir venjulegum kringumstæðum. Hér hefði því væntanlega verið eðlilegra að þýða *hilt* með *meðalkafl* eða *handfang*. Því er þó ekki að neita að þýðandanum er nokkur vandi á höndum. Það *hilt*, sem nefnt er í (15a), er sama *hilt* og í (11a) og (12a). Auk þess notar höfundurinn stundum orðið *grip* þegar hann á við meðalkaflann sérstaklega.

6 Af hverju kom myndin *hjöltu(n)* upp?

Þá er að víkja aftur að breytingunni *hjölt(in)* → *hjöltu(n)* sem fjallað var um í 4. kafla. Hér er spurt um ástæður þessarar breytingar.

Sem kunnugt er hefur tíðni áhrif á virkni beygingarmynstra. Með tíðni er hér átt við það sem kallað hefur verið **stærð mengis** (e. *type frequency*) en hugtakið lýtur að fjölda þeirra orða sem tilheyra tilteknu beygingarmynstri eða flokki. Stórir flokkar eru jafnan stöðugir og bæta gjarna við sig orðum. Hinir smærri eiga frekar undir högg að sækja; orð innan þeirra taka oft að beygjast eftir öðru og algengara mynstri og þeir draga síður að sér ný orð. Veikar sagnir, sem beygjast eins og *kalla*, eru t.d. mjög stór flokkur. Þeirri beygingu fylgja nánast allar tökusagnir (s.s. *bögga*, *beila*, *deita*) og þá beygingu hafa tekið upp ýmsar sagnir sem áður tilheyrðu smærri flokkum (s.s. *bjarga* – *bjargaði* sem áður var sterk sögn, *bjarga* – *barg*).

En þessi megintilhneiging er ekki án undantekninga. Þekkt dæmi snýst um hóp sterkra sagna í ensku, sagna á borð við *sting* – *stung* (sjá t.d. Haspelmath og Sims 2010:127–128 og ítarlegar t.d. Bybee og Slobin 1982 og Bybee og Moder 1983). Þessi litli flokkur hefur dregið að sér sagnir sem áður beygðust veikt, s.s. *fling* (áður *flinged*, nú *flung*), og tilheyrðu því mjög stöðugum og virkum flokki. Þessi óvænta þróun er skýrð með vísan til þess að orðin í sagnahópnum litla eiga sitthvað sameiginlegt hljóðfræðilega fyrir utan að hafa sérhljóðavíxl (yfirleitt *i~u*-víxl) milli nútíðar og þátíðar (sbr. *cling* – *clung*, *spin* – *spun*, *hang* – *hung*, *stick* – *stuck*). Orðahópar á borð við þennan hafa

verið kallaðir *lexical gang* (Haspelmath og Sims 2010:128) sem mætti þýða **orðagengi**. Slík gengi eru ekki alltaf mjög einsleit, orðin í þeim víkja mismikið frá dæmigerðustu fulltrúunum.

Benda má á áþekkt dæmi í íslensku. Að minnsta kosti fjórar sagnir fylgja eða geta fylgt 1. flokki sterkra sagna (t.d. *svífa* – *sveif*) þó svo að búast hefði mátt við öðru. Þetta eru sagnirnar *blífa*, *kviða*, *dýfa* og *dvína*.¹⁰ 1. flokkur sterkra sagna er mjög reglulegur í samanburði við flesta aðra flokka sterkra sagna. Í flestum sögnum flokksins er um að ræða alveg sömu hljóðskiptahljóðin og á eftir rótarsérhljóði kemur nær alltaf eitt samhljóð. Þarna má kannski einnig tala um orðagengi (þar væru þá sagnir á borð við *bíða*, *líða*, *ríða*, *skríða*, *sníða*, *svíða*; *drífa*, *hrífa*, *klífa*, *rífa*, *svífa*, *þrífa*; *hrína*, *skína*).

Hjalt, *hjölt* tilheyrir flokki sk. *a*-stofna hvorugkynsorða. Þessi flokkur hefur dregið að sér orð sem áður tilheyrðu smærri flokkum, s.s. nánast öll orð sem áður tilheyrðu undirflokknum *wa*-stofnum (s.s. *smjör*, *kjöt*, *högg*) og nokkur sem tilheyrðu undirflokknum *ja*-stofnum (s.s. *veð*, *kið*, *flet*). Orðið *fé* (ef. *fjár*) hefur stundum eignarfallsmyndina *fés* fyrir áhrif frá þessum stóra flokki. Þá er flokkurinn opinn fyrir tökuorðum (s.s. *app*, *deit*). Þetta aðráttarafl er skiljanlegt í ljósi stærðar flokksins.

Nýjungin *hjöltu* er mynduð að fyrirmynd sk. *an*-stofna hvorugkynsorða, þ.e. orða eins og *hjarta*, *bjúga*, *auga*, *eyra* og *nýra* (sbr. (4) í 4. kafla). Sá flokkur getur ekki talist stór. Í honum eru líklega ekki nema fáir tugir orða. Að minnsta kosti átta orð, sem tilheyrðu flokknum í fornu máli, hafa nú yfirgefið hann; ýmist hafa þau horfið úr málinu eða færst í annan beygingarflokk, þar af nokkur í hinn stóra flokk *a*-stofna. Orðin átta eru *ökkla*, *síma*, *miðmunda*, *viðbeina*, *hvela*, *hjóna*, *flagbrjóska* og *leika*. Orðið *bjúga* er í máli sumra kvenkynsorð (*góðar bjúgur*). Þetta er ekki óvænt þróun í ljósi smæðar flokksins. En það er þó ekki svo að flokkurinn taki ekki við nýjum orðum. Orðin *vélinda* og *milta* hafa hugsanlega bæst í hópinn á síðari öldum.¹¹ Þá hafa allnokkur tökuorð fallið í þennan flokk. Hér má nefna *pasta*, *lasanja*, *para-*

¹⁰ *Blífa* er tökusögn og það hefði því mátt búast við veikum myndum, *það blífar, blífaði. *Kviða* var áður veik sögn (og er að hluta til enn: *ég kviði*), af flokki sem er ekki svo lítill. *Dýfa* tilheyrir sama flokki veikra sagna en fær stundum sterka mynd í þátið og lýsingarhætti (*deif* og *dífið* í stað *dýfi* og *dýft*). *Dvína* tilheyrir 1. flokki veikra sagna, *það dvínar*. En fyrir kemur að sögnin fær sterka mynd í nútíð, *það dvín*.

¹¹ *Vélinda* er hvorki í orðabók Fritznars né ONP (aðeins *vélindi* sem hefur aðra merkingu en *vélinda* í nútímamáli) og *milta* er í ungum heimildum, frá 15. öld (Fritzner IV 1972:249, ONP), annars er aðeins orðið *milti* þekkt. Auðvitað má vera að *vélinda* og *milta* hafi verið til í fornu máli en þetta gætu líka verið nýliðar í flokki *an*-stofna.

digma, drama, firma, skema, þema, dilemma, stemma ('ættarskrá handrita að sama verkinu') og *tesla* ('mælieining á segulstyrk').

En þótt flokkur *an*-stofna sé ekki lokaður fyrir nýjum orðum er heldur óvænt að hann laði til sín orð sem tilheyrir stórum og stöðugum flokki eins og gerst hefur í tilviki orðsins *hjalt*. Nú má spyrja hvort skýringa sé að leita í tilvist einhvers konar orðagengis eins og lýst var hér að ofan. Ekki er að sjá að nein orð í flokknum myndi hóp sem er hljóðfræðilega líkur orðinu *hjalt*. Eina orðið, sem líkist því töluvert, er orðið *hjarta* og það þarf fleiri en einn til að mynda gengi. Það má reyndar vel vera að hljóðafar orðsins *hjarta* hafi haft áhrif þótt það sé eitt á báti. *Hjarta* er með algengari orðum *an*-stofna. Í ritunum, sem liggja *Íslenskri orðtíðnibók* til grundvallar, er það í þriðja sæti (75 dæmi), á eftir *eyra* (97 dæmi) og *auga* (613 dæmi) sem er, eins og sjá má, langalgengast (*Íslensk orðtíðnibók* 1991:34, 108, 199).

En þá má spyrja hvort orðin í flokki *an*-stofna eigi þá eitthvað annað sameiginlegt með orðinu *hjalt*. Nokkur þeirra vísa til fyrirbæra sem koma oftast fyrir í þörum. Það á við um *auga, eyra, lunga, nýra* og *eista*. Í þessum hópi eru einmitt tvö algengustu orð flokksins, *auga* og *eyra*. Eins og nefnt var í 5.1 getur fleirtala orðsins *hjalt* vísað til „pars“ af hjöltum, þ.e. fremra hjalts og efra hjalts. Þarna kom líka fram að í máli sumra (og kannski flestra) vísar fleirtala orðsins til fremra hjaltsins eingöngu. Þann sverðshluta má reyndar ímynda sér sem eins konar tvennd, þessi hluti sverðsins vísar í tvær áttir. Það er því sama hvor skilningurinn er lagður í fleirtölu orðsins *hjalt*; í báðum tilvikum má leggja tvenndarmerkingu í orðmyndina. Það kæmi ekki á óvart að tengsl væru milli þessarar staðreyndar og þess að nokkur *an*-stofna orðin vísa í fleirtölu yfirleitt til pars eða para. Það má þannig segja að *auga, eyra, lunga, nýra* og *eista* myndi **merkingarlegt orðagengi**.¹²

Það er ekki oft sem merking orða, sem verða fyrir áhrifsbreytingum, er sett í samband við breytingarnar (enda oft engin ástæða til) en þess eru þó dæmi. Hock og Joseph (1996:158–159, 162) fjalla um tvö slík tilvik. Bæði snúast þau um orð sem hafa tekið óvæntum breytingum. Í öðru tilvikinu er um að ræða orðið *fowl* 'fugl' og reyndar nokkur önnur orð. *Fowl* hafði í fornensku reglulega fleirtölu (*fugl-as*). Þetta orð getur nú haft bæði hina reglulegu *s*-fleirtölu (*fowls*) og endingarlausa fleirtölu (*fowl*) en slík fleirtölumyndun er nú sjaldgæf í ensku. Hin óvenjulega þróun hefur verið skýrð með vísan til þess að *fowl* er á sama merkingarsviði og *deer* ('hjartardýr', áður 'dýr'), hvort tveggja

¹² Hér er gert ráð fyrir að fleirtöluendingin *-u* hafi þróað með sér sérstaka merkingu, tvítölumerkingu, í orðum eins og *auga* og *eyra*.

er veiðibráð. *Deer* hefur alltaf haft endingarlausu fleirtölu, bæði að fornu og nýju. Í hinu tilvikinu er um að ræða orðið *dwarf*. Það hefur yfirleitt reglulega *s*-fleirtölu, *dwarfs*, en í bandarískri ensku þekkist fleirtölumyndin *dwarves* sem er óregluleg fleirtölumyndun. Þessi óvænta þróun hefur verið rakin til þess að orðið *dwarf* kemur gjarna fyrir í sama samhengi og tvö orð sem hafa hina óvenjulegu *ves*-fleirtölu, *elf* og *wolf*. Orðin þrjú koma oft fyrir í ævintýrum og sögum af svipuðum toga.

Í þessum kafla hafa verið nefndar tvær hugsanlegar skýringar á aðdráttarafla *an*-stofna á orðið *hjalt*: annars vegar hljóðafar orðsins *hjarta* og hins vegar tvenndarmerking orðanna *auga*, *eyra*, *lunga*, *nýra* og *eista* í fleirtölu. Nú má vera að önnur þessara skýringa dugi. En það er rétt að nefna að hvorug skýringin þarf að útiloka hina. Og það er reyndar sennilegra að breyting verði ef margt leggst á eitt.¹³

7 Niðurlag

Hér hefur verið fjallað um orðið *hjalt*, einkum fleirtölu þess, en orðið er helst notað í fleirtölu. Fyrst var rætt um tvær fleirtölumyndir sem tíðkast í nútímamáli, *hjölt(in)* og *hjöltu(n)*. Þá síðarnefndu er ekki að finna í orðabókum. Hún hefur þó verið komin upp þegar á 16. öld og virðist nú nokkuð útbreidd. Síðan var fjallað um merkingu. Bent var á að ýmsir litu svo á að fleirtala orðsins táknaði hlífina milli brands og meðalkafla (sk. fremra *hjalt*) en í orðabókum væri þann skilning ekki að finna. Þar táknar fleirtalan 'efra og fremra *hjalt*' eða jafnvel 'efra *hjalt*, fremra *hjalt* og meðalkaflí'. Þarna hefur því átt sér stað merkingarþróun. Merkingin var í kjölfarið borin saman við merkingu enska orðsins *hilt*. Merking þess orðs getur verið sambærileg merkingu *hjölt* (eða *hjöltu*), 'sverðshlutar ofan brands', en stundum merkir *hilt* 'meðalkaflí'. Hér er einnig um að ræða merkingarþróun en niður-

¹³ Ástæða er til að minnst á sögnina *niðurhala* sem beygist stundum, heldur óvænt, eins og sterkar sagnir af 6. flokki (eins og t.d. *fara* og *ala*), sjá Margréti Jónsdóttur 2007. Önnur sögn sömu merkingar er *hlaða niður* (einnig *niðurhlaða* sem er sjaldgæfari). Sú sögn tilheyrir 6. flokki. Hugsanlega hefur það haft hér áhrif að sögn af 6. flokki merkti það sama og *niðurhala*. En einnig er hugsanlegt að hljóðafar, nánar tiltekið atkvæðafjöldi, hafi skipt máli. *Niðurhlaða* hefur sömu atkvæðabyggingu og *niðurhala*. Það hefur einnig *endurtaka*, algeng sögn sem einnig tilheyrir 6. flokki. Það er því hugsanlegt að bæði hljóðafar og merking hafi hér komið við sögu og jafnvel lagst á eitt. Þetta væri þá að því leyti hliðstætt því sem hér hefur verið giskað á um *hjölt(in)* → *hjöltu(n)*.

staðan er ekki sú sama og í íslensku. Bent var á að þýðing enska orðsins gæti verið vandasöm.

Loks var rætt um ástæður breytingarinnar *hjölt(in) → hjöltu(n)*. Þetta er heldur óvænt breyting því að þarna er orð, sem tilheyrir stórum og stöðugum beygingarflokki (*a*-stofnum hvorugkynsorða, s.s. *fjall*), farið að laga sig að beygingu lítils flokks (*an*-stofnum hvorugkynsorða, s.s. *auga*). Tvær skýringar voru nefndar á þessari óvæntu þróun. Annars vegar var rætt um hugsanleg áhrif frá orðinu *hjarta* en milli þess orðs og orðsins *hjalt* eru talsverð hljóðleg líkindi. Hins vegar var rætt um hugsanleg áhrif frá þeim orðum *an*-stofna sem vísa til einhvers tvenns í fleirtölu, s.s. *auga*, *eyra* og *lunga*, en fleirtala orðsins *hjalt* getur vísað til tvenndar, hvort sem um eldri eða yngri merkinguna er að ræða.

Heimildir

- Bandle, Oskar. 1956. *Die Sprache der Guðbrandsbiblía*. Bibliotheca Arnarnagæ-ana XVII. Kaupmannahöfn: Ejnar Munksgaard.
- Biblía*. 1584. Hólum.
- Biblían*. 2007. <http://biblian.is/Biblian/> (23. júní 2014).
- BÍN = *Beygingarlýsing íslensks nútímamáls*. Ritstj. Kristín Bjarnadóttir. <http://bin.arnastofnun.is/> (28. febrúar 2011).
- Bybee, Joan L. og Carol Lynn Moder. 1983. Morphological classes as natural categories. *Language* 59:251–270.
- Bybee, Joan L. og Dan I. Slobin. 1982. Rules and schemas in the development and use of the English past tense. *Language* 58:265–289.
- Campbell, Lyle. 2004. *Historical Linguistics*. (2. útg.) Edinborg: Edinburgh University Press.
- Chambers Dictionary of Etymology*. 1988. Ritstj. Robert K. Barnhart. Edinborg: Chambers.
- Cleasby, Richard og Gudbrand Vigfusson. 1874. *An Icelandic-English Dictionary*. Oxford.
- DV. 2001. Heiti potturinn. 22. mars, bls. 6.
- Edda. Die Lieder des Codex Regius*. 1962. Útg. Hans Kuhn. Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag.
- Ensk-íslensk orðabók*. 1984. Jóhann S. Hannesson bjó til prentunar ásamt fleirum. [Reykjavík]: Örn og Örlygur.
- Fornaldar sögur Norðurlanda II*. 1950. Guðni Jónsson bjó til prentunar. Reykjavík: Íslendingasagnaútgáfan.
- Friðrik Erlingsson. 1992. *Benjamín dúfa*. Reykjavík: Iðunn.
- Fritzner, Johan. 1886–1896. *Ordbog over Det gamle norske Sprog I–III*. Kristiania.
- Fritzner, Johan. 1972. *Ordbog over Det gamle norske Sprog IV*. Ósló: Universitetsforlaget.

- Halldór Kiljan Laxness. 1943. *Íslandsklukkan*. Reykjavík: Helgafell.
- Halldór Kiljan Laxness. 1952. *Gerpla*. Reykjavík: Helgafell.
- Haspelmath, Martin og Andrea D. Sims. 2010. *Understanding Morphology*. (2. útg.) London: Hodder Education.
- Hock, Hans Henrich og Brian D. Joseph. 1996. *Language History, Language Change, and Language Relationship*. Berlín / New York: Mouton de Gruyter.
- hváir. *Síðasta orð Sesars 2*. http://www.ljod.is/index.php/ljod/view_poem/14922 (23. júní 2014).
- Íslensk orðabók*. 2002. (3. útgáfa, aukin og endurbætt.) Ritstj. Mörður Árnason. Reykjavík: Edda.
- Íslensk orðtíðnibók*. 1991. Jörgen Pind (ritstj.), Friðrik Magnússon og Stefán Briem. [Reykjavík]: Orðabók Háskólans.
- Jón Ólafsson. 1734–1779. Orðabókarhandrit. AM 433 fol. Uppskrift Jakobs Benediktssonar í eigu Orðabókar Háskóla Íslands (nú Orðfræðisviðs Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum). Reykjavík.
- Katrín Axelsdóttir. 2014. *Sögur af orðum. Sex athuganir á beygingarþróun í íslensku*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Kristín Huld Sigurðardóttir. 2001. Ritfregn um *Kuml og haugfé úr heiðnum sið á Íslandi 2*. útg. eftir Kristján Eldjárn. *Saga* 39:217–222.
- Kristín Huld Sigurðardóttir. 2004. *Haugfé. Gripir úr heiðnum gröfum. Í: Árni Björnsson og Hrefna Róbertsdóttir (ritstj.). Hlutavelta tímans*, bls. 64–75. Reykjavík: Þjóðminjasafn Íslands.
- Lesbók Morgunblaðsins*. 2004. Safnkosturinn varðveittur. 28. ágúst, bls. 8.
- Margrét Jónsdóttir. 2007. „Hvernig niðurhel ég?“ *Íslenskt mál* 29:125–140.
- Martin, George R.R. 2005. *A Game of Thrones*. New York: Bantam Books.
- Martin, George R.R. 2012. *Game of Thrones. Krúnuleikar*. Elín Guðmundsdóttir þýddi. [Reykjavík]: Ugly.
- OED = *Oxford English Dictionary*. <http://www.oed.com/> (25. og 27. júní 2014).
- ONP = *Ordbog over det norrøne prosasprog*. <http://onp.ku.dk/> (25. júní 2014).
- ROH = *Ritmálssafn Orðabókar Háskóla Íslands* (nú Orðfræðisviðs Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum). Reykjavík.
- Sigfús Blöndal. 1920–1924. *Íslandsk–dansk ordbog*. Reykjavík.
- Sigrún Ásta Jónsdóttir. 2005. Sverðið og sagan. *Faxi* 65 (3):13–14.
- Simek, Rudolf og Hermann Pálsson. 1987. *Lexikon der altnordischen Literatur*. Stuttgart: Kröner.
- The Oxford Dictionary of English Etymology*. 1966. Ritstj. C.T. Onions. Oxford: Oxford University Press.
- timarit.is*. 2000–2014. <http://timarit.is/> (23. júní 2014).
- Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary*. 1994. New York: Gramercy books.
- Wikipedia*. Hilt. <http://en.wikipedia.org/wiki/Hilt> (26. júní 2014).
- Wikipedia*. Sverð. <http://is.wikipedia.org/wiki/Sverð> (23. júní 2014).
- Þórbergur Þórðarson. 1945–1950. *Æfisaga Árna prófests Þórarinssonar I–IV*. Reykjavík.

Lykilorð

málbreytingar, áhrifsbreytingar, merkingarbreytingar, þýðingar, beygingarfræðileg virkni, orðagengi

Keywords

language change, analogy, semantic change, translations, inflectional productivity, lexical gang

Abstract

Icel. *hjalt* is mostly used in the plural. In Modern Icelandic two different plural forms (i.e. in nom./acc.) are known, *hjölt* and *hjöltu* (def. *hjöltin* and *hjöltun*). The latter form is not listed in the dictionaries. It is, however, well documented in the modern language, and its history can be traced to the 16th century. According to the dictionaries the meaning of *hjalt* in the plural is ‘cross-guard and pommel’ or even (at least in Old Icelandic) ‘cross-guard, grip and pommel’. However, many people believe that *hjölt* (or *hjöltu*) refers to the cross-guard only. This is thus an instance of semantic narrowing. The meaning of Engl. *hilt* offers an interesting comparison. It seems to have two meanings, ‘grip’ and ‘cross-guard, grip and pommel’. This is another instance of semantic narrowing, although slightly different. Translating Engl. *hilt* with *hjölt* (or *hjöltu*) can be problematic. An attempt is made to explain the change *hjölt(in)* → *hjöltu(n)*. This analogical change is quite unexpected, since *hjölt* belongs to a large and productive inflectional class (*a*-stems, e.g. *fjall* (pl. *fjöll*)), *hjöltu* on the other hand follows a tiny class (*an*-stems, e.g. *hjarta*, (pl. *hjörta*)). Two explanations are offered: First, the phonetic similarity between *hjalt* and *hjarta*. Secondly, the existence of a semantic “lexical gang” within the tiny class, consisting of the words *auga*, *eyra*, *lunga*, *nýra* and *eista*, all of which usually refer to a pair in the plural (‘eyes, ears, lungs, kidneys, testicles’), just as *hjölt* (or *hjöltu*) does, both in its old and new meaning.

Katrín Axelsdóttir
Íslensku- og menningardeild
Háskóla Íslands
Nýja-Garði
katak@hi.is